

Волинський народний календар – щорічник етнічних німців Західної Волині в 1935-1939 роках

На сучасному етапі особливе місце посідає вивчення культури етнічних меншин, що проживали і проживають тривалий час в Україні. Ця стаття пов'язана із дослідженням історії і культури етнічних німців, що мешкали на території Волині, зокрема в її західній частині, у минулому столітті після поділу Волині в 1921 році. Особливий інтерес становить дослідження місцевої преси, що досягла в 1920-1930-х роках величезного впливу на всі сторони культурного життя суспільства.

Зокрема, з 1935 по 1939 рік у Луцьку видавався щорічник «Wolhynischer Volkskalender» (надалі – WVK – В.В.), зміст і традиції якого багато в чому нагадував проблематику німецького тиждневика «Волинський посланець».

До редакційної колегії входили німецькі пастори Волині: Альфред Кляйндінст із Луцька, Райнгольд Генке з Рожища та інші. Їм допомагали сільські вчителі – кістори і кантори німецьких шкіл Західної Волині. Спочатку друкувався щорічник у Лодзі, у видавництві «Liebertag», – Товариство з обмеженою відповідальністю, що розміщувалося на вулиці Пьотрковській (Piotrkowska), будинок 86 [1]. Видання носило назву «Wolhynischer Volkskalender» («Волинський народний календар»), на обкладинці вказувався рік: наприклад, «für das Jahr 1937» («на 1937 рік»).

Це був досить об'ємний щорічник, що складався спершу із 140 сторінок у 1936 році, а уже 1938 року мав більшу кількість сторінок. Сам календар мав розмір сторінки 17 x 24 см. Друкувався він на газетному папері підвищеної якості (білий). Обкладинка була з тонкого картону, однотонна, сірого кольору. Назва щорічника розміщувалася таким чином: перший ряд вгорі – Wolhynischer, другий ряд – Volkskalender, третій ряд (меншим шрифтом) – für das Jahr 1937, четвертий ряд – 1936, (рік видання), п'ятий ряд (невеличким шрифтом) – назва волинського видавництва і місце видання: Atlas, Luck [1].

Вочевидь, що волинські німці мали на той час свою друкарню під назвою «Атлас», де можна було друкувати пресові матеріали. До «WVK» у цій друкарні видавали також додатки – настінні календарі невеликого формату. Один із таких календарів містив вірш І. Я. Франка німецькою мовою «Мойсей».

Що ж було характерним для нового пресового видання?

Видання мало насамперед релігійну спрямованість, про що свідчить

не лише склад редакції, а також зміст щорічника: наявність у виданні штампів-кліше з висловами з Біблії та Мартіна Лютера; воно містило статті релігійного характеру, які доповнювалися малюнками. Наприклад, стаття «Buchgebet und Freies Gebet» («Молитва покаюння й вільна молитва») супроводжувалася відомим малюнком Альбрехта Дюрера «Betende Hände» («Руки, що моляться»). Проте релігійних матеріалів у щорічнику було менше, а ніж у тижневику «WVB».

Варто відмітити, що члени редколегії, за спогадами колишнього волинського пастора Г.-К. Шмідта, досить прискіпливо перевіряли серйозні матеріали, давали редакційні завдання лише тим вчителям і німецьким активістам, яких добре знали [2].

Щорічник «Волинський народний календар» на 1936 рік мав, для прикладу, 144 сторінки разом із обкладинкою. На другій сторінці обкладинки містилася фотографія відомого замку Вартбург. На третій сторінці опубліковано вірш «Die Wartburg», що разом із фотознімком утворює єдиний ілюстративний матеріал. З 5 по 30 сторінку займав календар на 1936 рік. Цей календар на початку містив знімок Луцької євангельсько-лютеранської церкви. Непарна сторінка містила біблійний календар кожного місяця, де вказувалися число, схід і захід Сонця та Місяця, а також які розділи та вірші з Біблії повинні читатися в ці дні.

Парні сторінки містили вислови Мартіна Лютера щодо віри німців, виділені вгорі орнаментом, після чого йшов чотирирядковий вірш на тему біблійного повчання, а сама сторінка була поділена на дві частини. Ліву, меншу частину займали такі теологічні визначення, як «Природжена віра», «Хвала людини», а права частина була чистою і містила позначення: «Для заміток» [3].

Щорічник «Волинський народний календар» (надалі – ВНК – В. В.) був виданням євангельсько-лютеранської церкви і містить, насамперед, матеріали релігійного змісту. Наприклад, 31 сторінка містила теологічну статтю Освальда Ратмана «Ісус повинен бути нашим рішенням» і вірш «Молитва», підписаний ініціалами Ф. Л. з Волині. Сторінки 40-42 були присвячені історії виникнення німецьких племен, їх розвитку та християнізації. На сторінці 42 містився вірш «Пісня колоністів», що особливо підкреслював християнську, колонізаторську місію німецького народу.

Проте ВНК публікував також матеріали краєзнавчого змісту, що не втратили свого інтересу і до сьогодні. Так, на сторінці 51 містився вірш Карла Херми «Волинський степ», присвячений боям на території Волині в 1916 році. Сторінки 51-53 містили статтю Альфреда Кляйндінста з нагоди 20-ти річчя Брусилівського прориву та ескіз олівцем Марти

Мюллер «Замок у Луцьку». Ескіз був здійснений, очевидно, етнічною волинянкою.

На сторінці 69 вміщено вірш Людвіга Бете «Вечірнє сонце» із замальовкою з життя німецької колонії, яка виконана олівцем. Сторінки 70-71 містять казку братів Грімм «Час життя», що присвячена життєвому циклу людини, ця стаття супроводжується відповідною замальовкою. Сторінка 78 містить дві фотографії з життя німецьких общин: перша показує школу і церкву в селі Кут-Залісся Тучинського церковного округу; друга фотографія показує церковний актив і віруючих з дітьми Костопільської кірхи. На сторінках 48-79 матеріал пастора Генке про будинок престарілих громадян при німецькій церкві в Рожище з фотографією цього будинку. Сторінки 79-80 містять вірш «Пагорб предків», присвячений колонізації етнічними німцями Західної Волині, вірш написав Герберт Кіршфельд.

Сторінка 80 містить невелику статтю німецького історика Вальтера Куна, присвячену 50-тиріччю церковного округу в Рожище. Сторінки 81-82 подають статистичні дані щодо колоній в церковних округах Торчин і Рожище. Статистика подається за таким порядком; назва колонії, рік її заснування; скільки є господарств; скільки в середньому землі має господарство; скільки великої рогатої худоби та коней має в середньому кожне господарство; скільки чоловічого населення у колонії; скільки жіночого населення і разом ця статистика охоплює близько ста колоній і компактних хуторів. Закінчується сторінка віршем етнічного німецького поета Густава Тичковського «Взимку».

У щорічнику були вміщені окремі статті, присвячені визначним діячам Німеччини донацистського періоду, а також нового гітлерівського режиму. Наприклад, на сторінках 134-137 представлена стаття, яка присвячена періоду зміни Веймарської республіки нацистським режимом та вміщено дві фотографії: останнього президента Пауля фон Гінденбурга й Адольфа Гітлера – лідера нацистів та нового рейхсканцлера Німеччини.

Щорічник містив загалом велику кількість статей, присвячених історії етнічної німецької меншини Західної Волині, етнографічні замальовки давніх німецьких колоній з фотографіями. Їх авторами були пастори і вчителі, зокрема пастор Р. Лірш (стаття про церковний округ Торчин), У. Депнер (стаття про Юзефіни), Г. Тичковський (стаття про швабську колонію Гнідау), Райнхольд Нецель (стаття про колонії Фрідріховку, Адамовку і Вазовіче в церковному окрузі Рожище) та інші. Ці статті містили цікавий історичний, етнографічний і краєзнавчий матеріал.

Щорічник публікував також огляд про життя лютеранських громад в 1936-1938 роках із великою кількістю фотографій євангельсько-

лютеранських церков, будинків шкіл, групові портрети учасників духових і струнних оркестрів у німецьких колоніях тощо.

Деякі статті були присвячені ювілейним датам у житті відомих німців, зокрема, до 250-ти річчя відомого німецького композитора і органіста Йоганна Себастьяна Баха з'явилася стаття етнічного вчителя і композитора Евальда Вайса «Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit» (ст. 42-45) («Божий час – це найкращий час») [4].

Подальші випуски ВНК (наприклад, у 1937 і 1938 роках) мали більше сторінок і були ще цікавішими для читання. Зокрема, щорічник містив також добірку матеріалів, присвячених народно-релігійним святкам, Різду та Великодню, що супроводжувалися ошатними кліше, а також містив постійну дитячу сторінку «Der Verkehrsweihnachtsbaum» із фотографіями на ст. 35-37 («Різдвяна ялинка»); біблійне оповідання на ст. 68-71, що супроводжувалося малюнками; підбірку матеріалів до Дня матері в травні місяці «Zum Muttertag», постійну рубрику «Sonntagsgruß fürs Kinderherz», ст. 131 («Недільне вітання для дитячого серця»), що перейшла із тижневика «WB».

На сторінках 80-82 є цікава стаття про життя німецької етнічної меншини в Східній Європі – «Die Lebenskraft des Deutschtums in Osteuropa» («Життєва сила етнічних німців у Східній Європі»). Стаття містить цікавий статистичний матеріал періоду 20-х років. Є також цікаві статті про етнічних німців на Холмщині і Поліссі, вміщені на сторінках 92-94, 98-100.

Вказаний щорічник містить невеличкі статті і замітки, повідомлення з життя німецьких релігійних громад на Волині, огляд політичних подій за тиждень тощо. Дуже цікавим є матеріал історика-дослідника Вальтера Куна «Deutsche Ortsnamen in Wolhynien» («Німецькі назви населених пунктів Волині»), ст. 64-67. Увагу привертає також матеріал історика Альфреда Крюгера про долю етнічних німців на початку Першої світової війни «Die Flüchtlinge von Wolhynien» («Втікачі з Волині») (ст. 72-75), що є, по суті, уривком з його одноіменної книги.

Щорічник публікує підбірку матеріалів про стосунки німців з поляками і євреями, німецькі приказки і прислів'я на Волині, тексти окремих пісень, ставлення німців до корінного населення – українців – на ст. 153-154, а також до євреїв і поляків [5].

Звичайно, дуже активно представлена літературна сторінка, зокрема, у ВНК за 1938 рік є стаття, присвячена 150-річчю від дня народження відомого німецького літератора і казкаря Вільгельма Грімма «Ein Schatzgräber des deutschen Volkes» («Археолог скарбів німецького народу») (ст. 59-76, 82) за підписом Е. Гранц; цікаві оповідання Ернста Штевнера, а також Петера Розсегера, зокрема, «Als ich das erste Mal auf

dem Dampfwagen saß» (ст. 46-51) («Коли я сидів перший раз зверху на потязі»). Також вміщено чимало різних віршів німецького поета Густава Тичковського. Сторінка 90 публікує вірш «Посланець» підписаний буквами Р. Л. Цей вірш присвячений тижневику волинських німців «Волинський посланець» з нагоди його десятирічного ювілею.

Однією із важливих сфер опіки щорічника залишалась німецька школа, тому тут опубліковано обширні за обсягом статті пастора Райнгольда Генке «Schule in Wolhynien» («Школа на Волині») на сторінці 94-99. Стаття доповнена фотографіями шкільних будинків в німецьких колоніях Західної Волині. Матеріал Е. Мюллера «Stelle der deutschen Schule in Wolhynien» («Місце німецької школи на Волині») вміщено на ст. 100-102. Сторінка 105 публікує пісню «Sperling» («Горобець») із нотами, яка взята редакцією із книги доктора Курта Люка і Роберта Клятта «Співаючий народ» (книга присвячена фольклору волинських німців). На сторінці 120 міститься стаття вчителя і кантора Евальда Вайса, присвячена десятиріччю євангельсько-лютеранської спілки духових інструментів Волині. Стаття публікує фотографію із зображенням майже 50 активних учасників спілки-вчителів і канторів. На сторінці 127 міститься орнаментований вірш Герхарда Фукса «Різдво». На сторінках 134-135 дається замальовка «Німецькі імена місяців». Ця замальовка пов'язує місяці з народним сільськогосподарським календарем, з обрядами і традиціями селян. Сторінки 138-139 публікують рубрику «Подумай. Гра. Жарт. Загадки», у якій друкуються невеликі німецькі «шванки» (фантастичні історії сатиричного змісту – В. В.), кросворди, дитячі загадки і римівки.

Слід відмітити, що етнографічні статті сільських вчителів, канторів і пасторів про ті чи інші німецькі колонії є цікавим історичним матеріалом, який свідчить про історію виникнення німецьких сіл, побут, традиції і звичаї їх мешканців. Такі статті нерідко супроводжувались текстами пісень, що їх склали невідомі етнічні автори; ці пісні присвячувались способу життя етнічних німців: «Zufriedenheit» («Задоволення») (ст. 45), трагічним подіям 1915 року: «Mein Heimatland: Erinnerungen an den Weltkrieg» (ст. 157) («Моя Батьківщина: спогади про світову війну») тощо. Тут же: «Lied der Verbannten» (ст. 83) («Пісня вигнанців»), «Wir lagen in Wolhynien im Morast» (ст. 84) («Ми лежали у Волинському болоті»), «Der 30. Juni 1915» (ст. 181) («30 червня 1915 року») тощо [6].

Зазначене пресове видання сприяло прилученню етнічних німців до літературної німецької мови, ознайомленню їх із здобутками нової німецької літератури, із обрядами, традиціями і звичаями німецького народу, його історією.

У «Волинському народному календарі» за 1938 рік на сторінці 79 знаходиться гарний невеликий вірш Фелікса Дана «Heimat» («Батьківщина»), що є оспівуванням німця-колоніста своїй Батьківщині-Волині. На сторінках 80-85 надруковано три волинські оповідання німецького історика Курта Люка під загальним заголовком «Німецький брат». На сторінках 86-91 вміщена обширна інформація Альфреда Крюгера «На канікулах на Прабатьківщині: німецька молодь з Волині». Інформація супроводжується низкою фотознімків про перебування волинських підлітків у Німеччині, їх зустріч із офіційними особами нацистської партії регіонального рівня. Сторінки 92-97 містять дослідження вчителя Ернста Штернера «Німецьке життя на Холмщині». Воно супроводжується знімками, що показують побут німецьких переселенців у Холмщині. На сторінках 98-100 поміщена стаття вчителя Рудольфа Цігляр «У німецьких товариствах на Поліссі». Сторінки 101-113 вміщують велике дослідження пастора Райнгольда Генке «75 років церковного округу Рожище». Р. Генке змальовує історію створення цього округу, називає число колоній, прізвища та імена церковних активістів, подає перелік німецьких пасторів, які очолювали цей округ з 1862 по 1938 рік. Тут же містяться фотографії окремих пасторів і знімок активу церковного округу. На сторінках 114-119 Гуго-Карл Шмідт друкує своє дослідження, присвячене 50-тиріччю церковного округу в Тучині. На сторінках 120-121 розміщена публікація вчителя Готфріда Острошайна «З діяльності Спільки духових оркестрів». А сторінки 122-124 містять публікацію вчителя Сігізмунда Єдана «Союз німецьких вчителів Волині».

ВНК за 1938 рік є справді досить різноматніним. Так, сторінки 73, 74, 75 присвячені німецьким біженцям з Волині в період Першої світової війни. Ця стаття супроводжується фотографією, взятою з книги Альфреда Крюгера «Волинські біженці». Тут же, також, міститься краєзнавчий матеріал щодо історії виникнення німецьких колоній Мар'янівка, Нова Павлівка та Александрівка. Сторінка 45 містить вірш Густава Тичковського «Моя Батьківщина». Сторінка 52 публікує обширне дослідження вчителя Гюго Хільмера «Замальовки з життя німців Волині», де розповідається про побут, звичаї, традиції та усні народну творчість німців.

Вміщена фотографія веселих німецьких дівчат. Фотографія підписана «Дівчатка, що сміються, із Союзу німецьких дівчат Волині».

Німецький вчитель і краєзнавець Альфред Крюгер публікує на сторінках 86-91 статтю «На канікулах у Німеччині», присвячену півторамісячному відпочинку дітей волинських етнічних німців у Німеччині. Стаття супроводжується фотографіями Бранденбурзьких воріт і Рейхстагу в Берліні. Альфред Крюгер публікує також свою статтю

на сторінках 73-78, присвячену подіям Першої світової війни у Західній Волині. Сторінки 94-99 публікують фотографії німецьких шкіл в окремих колоніях і статтю пастора Ранхольда Генке «Стара і нова німецько-євангеліська приватна школа на Волині». Сторінки 100-102 публікують статтю Ф. Мюллера «Місце німецької школи на Волині».

На сторінці 93 публікується вірш Герберта Гіршфельда «Моя батьківщина». На сторінках 85-86 публікуються вірші Філіппа Бауерле «Волинська доля», Фрідріха Рінка «Моя Батьківщина», Густава Тичковського «Рідна земля» і «Любіть малу Вітчизну». На сторінках 87-88 міститься стаття вчителя Ернста Штевнера «Любов до Батьківщини-Волині». Стаття супроводжується фотографією автора «Вид замку Любарта в Луцьку та католицького собору».

Сторінки 92-94 публікують статтю німецького історика доктора Курта Люка «400 німецьких сіл», в якій розповідається про історію переселення німців на Волинь, зокрема говориться, що перші утворені колонії – це Карльсвальде і Антонієндорф біля Острога (до 1815 р.); колонія Дезіндорф біля Володимира-Волинського (до 1807 р.); колонія Міхалін (до 1811 р.); колонія Гараще біля Рівного (до 1817 р.); колонія Софіївка (до 1811 р.), Луцький повіт; колонія Етвантов біля Дубно (до 1809 року).

Сторінка 57 публікує вірш Вільгельма Фебера «Німецька мова». На сторінках 153-154 публікуються зібрані Оскаром Кнайфелем німецькі прислів'я та приказки. Сторінки 155-156 присвячені 70-тиріччю німецького вчительського семінару – тут розміщується стаття Еріха Шлехта, який написав про вчительський семінар у Лодзі, а також про німецькі народні школи за межами Німеччини. Сторінки 157-162 містять краєзнавчі нариси Давида Бьоллера та вчителя Хумеля про колонії Софіївку та одну з перших колоній на Волині Кули Залісся поблизу Тучина.

Сторінки 44-45, 60-61 публікують статтю вчителя Гуго Гільшера «Замальовки з життя волинських німців». Сторінка 61 публікує закінчення краєзнавчої статті кантора Адольфа Крюгера про колонію Буковинський ліс на Холмщині. Така ж сама стаття «Німецьке життя в Холмському краї» публікується із підписом Ернста Штевнера на сторінках 92-93. Стаття супроводжується фотографіями Холмського ландшафту, німецької школи та будинку пастора. На сторінках 98-100 розміщується стаття Рудольфа Ціглера «У наших одновірців на Поліссі», присвячена побуту німецьких колоній на Поліссі.

На сторінках 163-165 подана краєзнавча стаття Альфреда Карасека про звичаї та традиції німецьких колоній на Волині. На сторінках 142-143 публікується стаття, присвячена 10-тиріччю німецького волинського

товариства – банку «Кредит Луцьк» і видавництва «Атлас». Стаття супроводжується фотографією Фрідріха Снайдера – одного із засновників банку. Сторінки 125-127 присвячені окремим євангельсько-лютеранським общинам, публікують знімки фотографій храмів і шкільних будинків, які зробив Альфред Кляйндінст [7].

Досить різноманітним і насиченим був «ВНК» на 1939 рік. Так, на сторінках 71-72 поміщається моралізаторське оповідання Ф. Штрохамера з Гаймталю (Східна Волинь) «Чудо в зернині». Тут же міститься вірш Г. Тичковського «Ми, діти, у зимовий вечір». Вірш супроводжується ідилічною замальовкою олівцем німецької багатодітної сім'ї в хаті. На сторінках 80-82 подана невелика стаття німецького історика Вальтера Куна «Статистика церковного округу Рожище за 50 років». Сторінки 84-87 публікують статтю Райнгольда Генке про перебування дітей волинських німців у Ростоку під час літніх канікул. Стаття супроводжується фотографіями веселих дітей на фоні моря [8].

Проаналізувавши зміст «Волинського народного календаря» на 1937 рік, можна сказати наступне. 16% всіх матеріалів займав власне Календар на 1937 рік; 14% становили релігійні повчання, промови, проповіді; 4% – моралізаторські оповідання; стільки ж – інформація про життя в церковних округах; 3% займав статистичний матеріал з переліком євангельсько-лютеранських церков на Волині та переліком вчителів-канторів; 16% займали краєзнавчі розвідки різного виду; 3% займали повідомлення про літні канікули волинських дітей у Німеччині і стільки ж – інформація про шкільне життя; 2,5% займала інформація про діяльність різних етнічних спілок німців Волині і стільки ж – матеріали про сільське господарство; 1% – про різні місіонерські товариства за кордоном і стільки ж займала публікація німецьких прислів'їв та приказок. Вірші та пісні релігійного і світського характеру займали 6%; шванки – 1%; куточок «Для роздумів, ігор, жартів і загадок» – 2%; роз'яснення про походження і значення назв німецьких місяців – 0,5%; інформація про походження і значення німецьких власних назв – 3%; оповідання про роль німецької матері – 3%; казки братів Грімм та інших авторів (у тому числі з Волині) – 3%; інформація про десятирічний ювілей виходу в світ «Волинського посланця» – 1%; інформація про поштові тарифи, річні ціни на ринках на товари першої необхідності із вказівкою передплатної ціни на щорічник – 3%; зміст щорічника – 1,5%; повідомлення з-за кордону – 1,5%; «Куточок для дітей» – 2%; інформація про головні політичні події року – 2%.

Література

1. Wolhynischer Volkskalender. – Luzk, 1935.
2. Schmidt Hugo-Karl. Die Evangelisch-lutherische Kirche in Wolhynien. – Marburg, 1992.
3. Wolhynischer Volkskalender. – Luzk, 1936.
4. Wolhynischer Volkskalender. – Luzk, 1936.
5. Wolhynischer Volkskalender. – Luzk, 1937.
6. Wolhynischer Volkskalender. – Luzk, 1937.
7. Wolhynischer Volkskalender. – Luzk, 1938.
8. Wolhynischer Volkskalender. – Luzk, 1939.